

MUHASEBE DENETİMİ KAVRAM İLKE VE YÖNTEMLERİ

A. Yasin KARANFİLOĞLU

Sayıştay Başdenetçisi

GİRİŞ

Çağdaş denetim uygulamasının bir yöntemi de muhasebe denetimidir. Muhasebe denetimi içinde önemli yer tutan mali analiz tekniklerinin kullanılması, bu konuda ileri düzeyde eğitim alınmasını zorunlu kılmaktadır. Döner Sermayeli İşletmelerin muhasebe denetiminin, aşağıda açıklanan şekliyle değerlendirildiğinde bir çok yönden eksiklerle dolu olduğu görülmektedir. Bu eksikliğin başında ise; eğitim önemli bir rol oynamakla birlikte, söz konusu denetim yöntemine ilişkin yasal ve yönetsel düzenlemelerle standartlar da oluşturulamamıştır.

Bu amaçla Döner Sermayeli İşletmelerden başlayarak, mali ve maliyet analizi tekniklerini de içine alan muhasebe denetiminin bütün yönleriyle uygulamaya geçirilmesi amacına yönelik çalışmalara yön vermek üzere, aşağıda sözü edilen denetim tekniklerine ilişkin olarak kavram, tanım ve yöntemler hakkında özet bilgiler sunulmuştur.

DENETİM KAVRAMI

Anglo-Sakson ülkelerinde bir işletmede yürütülen muhasebe çalışmalarının denetimine «auditing» denir. Bu deyim «işitmek, dinlemek» anlamına gelen Latince «audine» fiilinden türetilmiştir. Eski Mısır ve Roma uygarlıklarında her kurumda yapılan tahsilat ve ödemeler, bir uzmana okunmakta ve bu kimse okunanları dinleyerek, yapılan tahsilat ve ödemelerin uygun olup olmadığına karar vermekteydi.⁽¹⁾

Teknik ve ekonomik gelişmeye paralel olarak bunların muhasebeleştirilmesinin güç ve karmaşık bir durum olması ve bu nedenle «çeşitli tahsil ve ödemeleri dinlemek» biçimindeki muhasebe denetimi bu anlamından sıyrılarak günümüzde yüksek düzeyde bilgi ve tecrübe gerektiren bir uzmanlık dalı olmuştur.

MUHASEBE DENETİMİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

En genel anlamı ile muhasebe denetimi; «Belli bir ekonomik birim ve-ya döneme ait rakamlarla ifade edilebilir bilgilerin önceden tespit edilmiş

(1) Nejat Bozkurt, Muhasebe Denetimi, İstanbul, 1998, s. 17.

kıstaslara uygunluk derecesini belirlemek ve bu konuda bir rapor vermek amacıyla bağımsız bir uzman tarafından yapılan delil toplama ve değerleme sürecidir.» (2)

Yukarıdaki tanımdan, muhasebe denetiminin aşağıdaki özellikleri taşıyan bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

I. Denetim bir karşılaştırma sürecidir.

Denetimin amacı, rakamlarla ifade edilebilen bilgiler ile önceden tespit edilmiş kıstaslar arasındaki uyum derecesini belirlemektir. Bu nedenle denetim, rakamlaştırılabilir bilgiler ile kıstasların karşılaştırılması işlemi olarak tanımlanabilir.

Denetim yapılabilmek için önce rakamlarla ifade edilebilen bilgileri elde etmek gerekir. Bu bilgiler; kayıtlar, tablolar, tutarlar v.b. olabilir. Karşılaştırma kıstasları ise genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, yasa ve yönetmelikler, sözleşme şartları olabilir.

Karşılaştırılabilir bilgiler ile kıstaslar, denetim amacına göre değişik örneğin denetimin amacı, mali tabloları denetlemek ise rakamlaştırılabilir bilgi finansal tablolardır. Karşılaştırma kıstasları ise genel kabul görmüş muhasebe ilkeleridir. Denetimin amacı, kayıt işlemlerinin doğruluğunu araştırmak ise birinci unsur işletme personeline tutulmuş kayıtlardır. Kıstaslar ise yetkililerce konulmuş olan prosedürler, yöntemler ve yasal yükümlülüklerdir.

II. Denetim belli bir ekonomik birime ait bilgileri kapsar.

Denetim kapsamı genellikle belli bir ekonomik birim veya dönem ile sınırlandırılır. Çoğu kez ekonomik birim devlet, ortaklıklar, kişisel firmalar gibi tüzel kişiler olabilir.

Denetimin kapsadığı dönem, genellikle bir yıldır. Fakat günümüzde bir aylık, üç aylık, altı aylık dönemler itibariyle denetimler yapılması olağandır. Bazı durumlarda birkaç yıl, hatta bir işletmenin tüm ömrü denetim konusu yapılabilir.

III. Denetim delil toplama ve değerlendirme sürecidir.

Denetim delilleri, denetlenen işletmenin personelinin veya üçüncü kişilerin yazılı ve sözlü bildirimleri, denetçinin gözlemleri v.b. çok çeşitli biçimlerde olabilir. Denetim amaçlarına ulaşmak için denetçi yeterli miktar ve kalitede delil toplamak zorundadır. Bu nokta denetimin en kritik yönüdür.

(2) Hasan Gürbüz, Muhasebe Denetimi, İstanbul, 1985, s. 7.

IV. Denetim uzman ve bağımsız bir kişi tarafından yapılır.

Denetimi yapacak kişi rakamlarla ifade edilebilecek bilgileri ve bunların karşılaştırılacağı kıstasları çok iyi bilmelidir. Denetim süreci boyunca yeterli miktar ve kalitede delil toplayabilmeli ve bir kanaat oluşturabilmelidir. Bu nedenle denetçi yüksek düzeyde mesleki bilgi ve tecrübeye sahip bir uzman olmalıdır.

MUHASEBE DENETİMİNİN TÜRLERİ⁽³⁾

Muhasebe denetimi çalışmaları çeşitli yönlerden sınıflandırılabilir. Genellikle muhasebe denetimi; yapılma amacına, nedenine, kapsamına, uygulama zamanına, denetim yapan kimsenin statüsüne göre bölümlere ayrılabilir. Aşağıda bu sınıflandırmalar kısaca açıklanacaktır.

1. Amaçlarına Göre Denetim Türleri

Daha önce değinildiği gibi muhasebe denetiminin amacı, belli bir işletmeye veya döneme ait bilgilerin önceden tespit edilmiş kıstaslar ile karşılaştırılması ve aralarındaki uygunluk derecesinin belirlenmesidir.

Bu nedenle, denetim yapabilmek için önce karşılaştırma konusu bilgilerin daha sonra bu bilgilerin karşılaştırılacağı kıstasların tespit edilmesi gerekir. Denetim konusu bilgiler çok çeşitli olabilir. Örneğin; kayıtlar, miktarlar, tutarlar, mali tablolarda gözüken bilgiler gibi. Karşılaştırma kıstasları ise Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri, kanun ve yönetmelikler, ana sözleşme hükümleri, yönetimin koyduğu kurallar v.b. olabilir.

Amaçlarına göre denetim çalışmaları; Mali Tabloların Denetimi, Uygunluk Denetimi, Faaliyet Denetimi ve Özel Amaçla Denetim olmak üzere dört ana bölüme ayrılabilir.

a) Mali Tablolar Denetimi

Bu denetim türünde, bir işletmeye ait mali tabloların, ait oldukları işletmenin mali durumunu ve faaliyet sonuçlarını doğru ve dürüst, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve yasal hükümlere uygun olarak yansıtıp yansıtmadığı hakkında bir kanaate ulaşmaktır.

Mali tabloların denetimi, gerek teoride ve gerekse uygulamada en yaygın denetim türüdür. Bu konu ilerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

b) Uygunluk Denetimi

Uygunluk denetiminin amacı denetlenen işletmenin personeli tarafından yapılan işlemlerde, bazı yetkili organlarca konulmuş olan belli usul ve kurallara uyulup uyulmadığını tespit etmektir.

(3) Gürbüz, a.g.e. s. 13.

Bu denetim türünde karşılaştırma konusu; denetlenen işletmenin personeline tutulmuş olan kayıtlar, yapılmış olan işlemlerdir. Karşılaştırma kısıtları ise;

- Kanun tüzük ve yönetmelikleri,
- İşletme yönetimin tespit ettiği politika ve yöntemler.

Mali tabloların denetiminde de uygunluk denetiminden yararlanılır. Bir işletmenin mali tabloları düzenlenmeden önce uygunluk denetiminin yapılması gerekir. Eğer bağlı bir çalışma yapılmamışsa denetimi yapan, mali tablolardaki bilgilerin doğruluğunu araştırmadan önce denetlenen işletmenin kayıtlarını incelemelidir. Uygunluk denetiminin sonucu, mali tabloların denetimiyle ilgili pogramın hazırlanması ve uygulanmasına ışık tutar.

c) Faaliyet Denetimi

Faaliyet denetimi işletmenin amaçlarına ulaşip ulaşmadığını ve ekonomik işleyip işlemediğini tespit etmek amacıyla işletme politikalarını ve bunların uygulama sonuçlarını değerlendirme ve yönetime önerilerde bulunma çalışmalarıdır. Diğer bir deyişle işletme faaliyetlerinin etkinlik ve verimlilik bakımından değerlendirme ve bunların geliştirilmesi için yönetime önerilerde bulunma sürecidir.

Geleneksel olarak muhasebe denetiminin kapsamına muhasebe çalışmaları girmektedir. Faaliyet denetiminde değerlendirme kısıtları, son derece subjektiftir. Etkenlik ve etkinlik kavramları, değerlendirme konusu ve şartlarına göre değişebilmektedir. Bu denetim türünde yapılan çalışmaların sonucunda; politikaların ve uygulamaların daha etkin ve etken olması için yönetime yeni çözümler ve öneriler içeren bir rapor sunulmaktadır.

d) Özel Amaçlı Denetimler

Özel amaçlı denetim, belli bir konuda belli bir karar birimine ayrıntılı bilgi sağlamak ve önerilerde bulunmak amacıyla bir işletmenin hesaplarını mali tabloların ve bunların dayandığı belgelerinin incelenmesidir.

Başlıca özel amaçlı denetim türleri:

- Satın alma, devir, birleşmelerden önce yapılan incelemeler,
- Kredi açmadan önce yapılan incelemeler,
- Ortaya çıkarılan bir yolsuzluğun veya ihmalin araştırılması,
- Vergi incelemeleri
- Kamusal örgütlerce yapılan incelemeler,
- Mahkemelerce yaptırılan özel incelemeler.

2. Kapsamına Göre Denetim Türleri

Kapsamına göre denetim çalışmaları genel denetim ve özel denetim olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir.

a) Genel Denetim

İşletmenin her türlü işlem ve kayıtları ile muhasebe çalışmalarının tümünü kapsayan denetim çalışmasıdır. Bu denetim türünde işletmenin mali durumunun ve muhasebedeki görüntüsünün gerçek ve düzgün olup olmadığı araştırılır.

b) Özel Denetim

Muhasebenin belli bir konusunda yapılan ve sadece bu konuda bir görüş açıklamayı amaçlayan denetim çalışmasıdır. Örneğin, maliyetlerin, kasa, alacaklar v.b. hesapların veya yolsuzluk incelemesi gibi.

3. Yapılı Nedenine Göre Denetim Türleri

Yapılmasına yol açan nedenlere göre denetim çalışmaları, zorunlu denetim ve isteğe bağlı denetim olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir.

a) Zorunlu (Yasal) Denetim

Yasal hükümler gereğince yapılan denetim çalışmalarına zorunlu denetim denir. Bu denetim türünde çalışmalarının, nasıl, ne zaman ve kim tarafından yapılacağı kanun, yönetmelik ve genelgelerle açıkça belirlenmiştir.

Zorunlu denetimler, işletmelerin kuruluş biçimi veya faaliyet konusu nedeniyle yapılabilir. Birinci nedene, anonim şirketlerin, kooperatiflerin, KİT'lerin ve döner sermayeli işletmelerin kanunen denetlenmesi örnek gösterilebilir.

Denetim mesleğinin gelişmiş olduğu ülkelerde en gelişmiş ve üzerinde en fazla durulan denetim türü mali tabloların denetlenmesidir.

b) İsteğe Bağlı Denetim

Yasal bir zorunluluk olmaksızın işletmeyle ilgili çeşitli çıkar gruplarının isteği üzerine yapılan denetim çalışmalarıdır.

4. Uygulama Zamanına Göre Denetim Türleri

a) Devamlı Denetim

Denetlenen işletmenin muhasebe çalışmalarının yıl boyunca incelenmesi ve gerekli düzeltmelerin yapılmasıdır.

b) Denetim

Hesap dönemi içinde belli tarihlerde yapılan denetimlerdir. Üç aylık, altı aylık gibi kısa hesap dönemlerine ait sonuçların denetimidir.

b) Son Denetim

Hesap dönemi kapandıktan sonra yapılan denetimdir. Bu denetim türüne literatürde tam denetim veya nihai denetim de denir.

5. Denetçinin Statüsüne Göre Denetim Türü

a) Bağımsız Denetim

Denetlenen işletmeden bağımsız bir uzman tarafından yapılan denetim çalışmasıdır. Bağımsız denetimin diğer denetim çalışmaları yanında en geniş uygulama alanı mali tabloların denetimidir.

b) Kurumsal Denetim

Kurumsal düzenin sağlanması ve kamu haklarının korunması amacıyla kamusal kuruluşların kendi denetim elemanlarına yaptırmış oldukları denetimlerdir.

MUHASEBE DENETİMİNDE KULLANILAN DENETİM TEKNİKLERİ

Denetimde kullanılan başlıkça teknikler sadece başlıklar altında sayılmıştır. Bunlar;

- Fiziki gözden geçirme ve sayım,
- Teyit etme,
- Belgelerin incelenmesi,
- Yeniden hesaplama,
- Kayıt işlemlerini yeniden izleme,
- Derinlemesine araştırma,
- Soruşturma,
- Yardımcı defterlerin incelenmesi,
- İlgili hesaplar arasında ilişki kurma,
- Karşılaştırmalar ve oranlar.

Yukarıdaki ilk üç teknik, güvenilir delil üreten teknikler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bunlara ana denetim teknikleri; diğerlerine ise ikincil denetim teknikleri denmektedir.

MALİ TABLOLAR VE ANALİZ YÖNTEMLERİ

1. Mali Tabloların Türleri

Finansal tablolar olarak isimlendirilmekte olan mali tabloların başlıcaları şunlardır:⁽⁴⁾

- Bilanço,
- Gelir Tablosu,
- Satışların Maliyeti Tablosu,
- Fon Akım Tablosu,
- Nakit Akım Tablosu
- Sermaye Hareketleri Tablosu

Bu tablolardan bilanço ve gelir tablosu dip notlar ve ekleri ile birlikte temel mali tabloları, diğerleri ise ek mali tabloları oluşturmaktadır.

2. Mali Analizin Amacı⁽⁵⁾

Mali Tablolar ve bunların analizlerinin yapılmasından amaçlananlar;

- Bir bütün olarak işletme faaliyetinin başarı derecesini ölçmek,
- İşletmenin ana ve ikincil hedeflerine ulaşp ulaşmadığını saptamak,
- Hedeflere ulaşılmamışsa, nedenlerini araştırmak,
- Geleceğe yönelik planlar hazırlamak,
- Üretilcek mal ve hizmetlerin türleri, üretim miktarı ve izlenecek fiyat politikası konusunda karar almak,
- Faaliyetleri denetimde değerlendirme olarak, sıralanabilir.

ANALİZ YÖNTEMLERİ

Mali tabloların analizinde kullanılan başlıca metotlar şunlardır;⁽⁶⁾

- Karşılaştırmalı Analiz,
- Yüzde Yöntemi ile Analiz,
- Eğilim (Trend) Yüzdeleri,
- Oranlar (Dosyalar)

(4) Ahmet Hayri Durmuş, Mali Tablolar Tahlili, İstanbul, 1986, s. 1.

(5) Öztin Akgüç, Mali Tablolar Analizi, İstanbul, 1987, s. 13.

(6) Akgüç, a.g.e. s. 286.

1. Karşılaştırmalı Analiz

Karşılaştırmalı analiz, farklı tarihlerde düzenlenmiş mali tablolarda yer alan kalemlerde görülen değişikliklerin incelenmesi ve bu değişikliklerin değerlendirilmesidir.

Karşılaştırmalı analizin en büyük üstünlüğü, incelenen işletmenin gelişme yönü hakkında görüş verecek verileri sağlamasıdır. Gerçekten de mali tablolarda yer alan kalemlerdeki değişikliklerin incelenmesi, işletmenin ve onun mali karakteristiklerinin hangi yönde gelişmekte olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca karşılaştırmalı analiz, İşletmenin gelecekteki gelişmesi hakkında tahminlerde bulunmak yönünden de yararlıdır.

2. Yüzde Yöntemi ile Analiz

Yüzde yöntemi ile analiz tekniğinde, mali tablolarda yer alan her bir kalemin, toplam içerisindeki payı yüzde olarak ifade edilir. Bu analiz yöntemi diğer tekniklere kıyasla iki büyük üstünlüğü bulunmaktadır.

a) Diğer analiz teknikleri, mali tablolarda yer alan kalemlerin toplam içindeki görece önemlerini göstermedikleri halde, bu yöntem her bir kalemin toplam içindeki yüzde oranını açıkça ortaya koymaktadır.

b) Mali tablolarda yer alan kalemlerdeki değişiklikler salt rakamsal olarak, ifade edildiği takdirde, aynı endüstri kolunda benzer işletmeler arasında anlamlı karşılaştırmalar yapma olanağı yoktur.

Yüzde yöntemi ile analiz tekniği, aynı endüstri dalında çeşitli işletmeler arasında karşılaştırma yapılmasına ve her endüstri koluna ait ortalama nisbetlerin hesaplanmasına olanak vermesi yönünden de yararlı görülmektedir.

3. Eğilim Yüzdeleri

Mali tablolarda yer alan kalemlerin zaman içerisinde göstermiş oldukları eğilimlerin saptanması ve incelenmesi ile mali tablolar analize tabi tutulmaktadır.

Eğilimin yüzdeleri yöntemi, belli bir tarih veya dönemler arasında mali tablolarda yer alan kalemlerdeki artış ve azalışları ve bu değişikliklerin temel yıla kıyasla görece önemlerini açıkça ortaya koyarak dinamik bir analiz yapılmasına olanak vermektedir. Eğilim yüzdeleri yönteminin uygulanabilmesi için inceleme döneminin oldukça uzun olması gerekir.

4. Oranlar (Rasyolar)

İşletme ile ilgili önemli sorular yanıtlanırken, diğer bir deyişle işletmenin mali durumu, karlılığı ve verimliliği değerlendirilirken, mali tablolarda yer alan mutlak rakamlardan ziyade kalemler arasındaki ilişkiler daha anlamlı olmakta bu nedenle mali tablolar analizinde rasyolardan geniş ölçüde yararlanılmaktadır.

Oran, mali tablolarda yer alan iki kalem arasındaki ilişkinin basit matematik ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Mali tablolarda yer alan çeşitli kalemler arasında sayısız denebilecek kadar çok oran hesaplamak, bütün kalemleri birbirleriyle karşılaştırmak olanaklıdır.

Oranların hesaplanması esas amaç değildir. Önemli olan, bulunan oranların değerlendirilmesi, yorumunun yapılmasıdır. Örneğin incelenen işletmenin dönen varlıklarının, kısa süreli borçlarına oranı 2 olmasının ifade ettiği anlam nedir? Bu oran işletme için yeterli midir? İşletmenin öz sermayesi üzerinden % 10 net kâr elde etmesi tatminkar mıdır? Stok devir hızının 5 olması işletmenin iyi bir stok kontrol politikası olduğunu gösterir mi? Oranların, mali analiz için yararlı bir araç olabilmesi için bunlara benzer soruları yanıtlaması gerekmektedir.

SONUÇ

Sanayi Devriminden sonra büyük bir gelişme gösteren muhasebe denetiminde amaç 1900'lere kadar süren aşamada, muhasebe kayıtlarındaki hata ve hileleri ortaya çıkarmak iken, 20.yy'.ın ilk yarısından itibaren bu önemini yavaş yavaş yitirmeğe başlamıştır. 20.yy'.ın ikinci yarısından itibaren ise, mali tablolarda, özellikle bilançolarda yer alan bilgilerin doğruluğunu araştırmak asıl amaç olmuştur. Denetim amaçlarındaki bu değişme, denetim tekniklerinin de değişmesine yol açmıştır.

Yukarıdaki tarihsel gelişime baktığımızda; döner sermayeli işletmelerin muhasebe denetimlerinde yeterli gelişmenin sağlanamadığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, bugüne kadar, işletmelerin denetiminde, kayıtların belgelere uygunluğu ile bu kayıtlar sonunda ortaya çıkan bilanço ve mali tabloların doğru ve denk olmasının yeterli görülmesidir.

Oysa, günümüzde döner sermayeli işletmelerde çağdaş muhasebe denetimi tekniklerinin uygulanabilmesi için, bilanço ve mali tablolarının denk ve doğruluğunun yanı sıra, her bir sektördeki faaliyetlerinin analiz edilerek, yapılarına uygun kriter ve rasyoların geliştirilmesi amaçlanmalıdır. Örneğin; hastane döner sermayelerinden beklenen hizmet kalitesinin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, satın alma ve stoklama yöntemlerinin geliştirilmesidir. Buna uygun analiz tekniklerinin uygulanması, bunun sonucunda ise, hastane yönetimine rapor sunulması ile yöneticilerin bugün ve geleceğe yönelik isabetli kararlar alma ve uygulama yeteneklerinin önemli ölçüde artıracaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKGÜÇ, Öztin: Mali Tablolar Analizi, İstanbul, 1987.

DURMUŞ, Ahmet Hayri: Mali Tablolar Tahlili, İstanbul, 1986.

GÜRBÜZ, Hasan: Türkiye'de Muhasebe Uzmanlığı Mesleği, İstanbul, 1974.

GÜRBÜZ, Hasan: Muhasebe Denetimi, Ders Notları, Trabzon, 1973.

GÜREDİN, Ersin: Denetim, İstanbul, 1983.

GÜVEMLİ, Oktay: Mali Tablolar Tahlili, İstanbul, 1979.

HİÇŞAŞMAZ, Mazhar: İşletme Hesaplarının İncelenmesi, Ankara 1977.

KOÇ, Yüksel: İşletmelerde Mali Analiz Teknikleri, Ankara, 1967.

